

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การเสนอผลการวิจัยเรื่อง "ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ครูและนักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่มีต่อการจัดการเรียนการสอน เพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" ครอบคลุมสาระสำคัญต่างๆคือ วัตถุประสงค์ของการวิจัย สมมติฐานในการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลการวิจัย การอภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ครู และนักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ที่มีต่อการจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยใน 3 ด้านคือ
 - 1.1 ด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียน
 - 1.2 ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร
 - 1.3 ด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน
2. เพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นทั้ง 3 ด้าน ของผู้เชี่ยวชาญ ครูและนักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ที่มีต่อการจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตย

สมมติฐานในการวิจัย

ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ครู และนักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่มีต่อการจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยแตกต่างกัน ดังนี้

1. ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ครู และนักศึกษาผู้ใหญ่ ด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียนแตกต่างกัน

2. ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ครู และนักศึกษาผู้ใหญ่ ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรแตกต่างกัน

3. ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ครู และนักศึกษาผู้ใหญ่ ด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชนแตกต่างกัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงบรรยาย (Descriptive Research) แบบการศึกษาสำรวจความคิดเห็น (Survey Research) โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนต่อไปนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

1.1 ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งสุ่มตัวอย่างโดยวิธี Snowball จากนักวิชาการ คือ การเลือกแบบเชื่อมต่อกันโดยเลือกหน่วยวิเคราะห์แรกก่อน แล้วให้หน่วยวิเคราะห์แรกบอกว่าควรจะมีเลือกหน่วยวิเคราะห์ใดต่อไป อาจจะเป็น 1 หน่วย หรือมากกว่าก็ได้ ทำเช่นนี้เรื่อยไป จนได้ตัวอย่างครบตามต้องการ (บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, 2533) และผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนสายสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2536 ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 17 คน

1.2 ครูที่สอนในหมวดวิชาส่งเสริมคุณภาพชีวิต ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นจากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 17 แห่ง ใช้กลุ่มประชากรทั้งหมด จำนวน 17 คน

1.3 นักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 17 แห่ง รวม 166 คน โดยสุ่มตัวอย่างของแต่ละจังหวัด ๆ ละ 80 เปอร์เซ็นต์ ด้วยวิธีการจับฉลาก ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 133 คน รวมประชากรและกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด จำนวน 167 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เป็นแบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ และแบบสังเกต ซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้นดังนี้

2.1 แบบสอบถาม แบ่งเป็น 3 ตอน โดยมีเนื้อหาสาระสำคัญดังนี้

ตอนที่ 1 เป็นคำถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบ

ตอนที่ 2 เป็นคำถามเกี่ยวกับความคิดเห็นที่มีต่อการจัดการเรียนการสอน

เพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยใน 3 ด้าน คือ

1. ด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียน

2. ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร

3. ด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน

ตอนที่ 3 เป็นคำถามแบบปลายเปิดเกี่ยวกับแนวคิดอื่นๆ และข้อเสนอแนะเพิ่มเติมที่มีต่อการจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยในสถานศึกษา

2.2 แบบสัมภาษณ์ แบบมีโครงสร้าง (Structure Interview) แบ่งเป็น 3 ตอน โดยมีเนื้อหาสาระสำคัญ ดังนี้

ตอนที่ 1 เป็นคำถามข้อมูลทั่วไปของการสัมภาษณ์

ตอนที่ 2 เป็นคำถามข้อมูลเบื้องต้นของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 3 เป็นคำถามความคิดเห็นเกี่ยวกับภาพรวมของการจัดการเรียน

การสอนเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยในสถานศึกษา

2.3 แบบสังเกต เป็นแบบสังเกตพฤติกรรมที่ใช้ควบคู่กับแบบสัมภาษณ์ในขณะที่สัมภาษณ์ โดยผู้ถูกสังเกตไม่รู้ตัว

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 ผู้วิจัยได้แจกแบบสอบถามด้วยตนเอง จำนวน 17 ชุด สำหรับกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในเขตกรุงเทพมหานคร พร้อมทั้งสัมภาษณ์และสังเกตผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 1 คน ตามเกณฑ์ร้อยละ 50 (อ้างอิงใน ประคอง กรรณสูต, 2528) และได้รับแบบสอบถามกลับคืนมาทางไปรษณีย์ครบทั้ง 17 ชุด คิดเป็นร้อยละ 100

3.2 สำหรับข้อมูลในส่วนภูมิภาค ผู้วิจัยได้จัดส่งแบบสอบถามไปทางไปรษณีย์ทั้งของครูผู้สอนและนักศึกษาผู้ใหญ่ จำนวน 150 คน แล้วเก็บแบบสอบถามกลับคืนด้วยตนเองกับผู้ช่วยการวิจัยในพื้นที่ 17 จังหวัด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พร้อมทั้งสัมภาษณ์และสังเกตครูผู้สอนและนักศึกษาผู้ใหญ่ จำนวน 24 คน แบบสอบถามที่ได้รับกลับคืนมา และเป็นฉบับสมบูรณ์ รวมทั้งสิ้น 150 ฉบับ แยกเป็นของครูผู้สอน 17 ฉบับ คิดเป็นร้อยละ 100 ของนักศึกษาผู้ใหญ่ 133 ฉบับ คิดเป็นร้อยละ 100

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS (Statistical Package for Social Science) ดังนี้ คือ

4.1 ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพทั่วไป และสถานภาพปัจจุบันการประกอบอาชีพ วุฒิทางการศึกษา และประสบการณ์ในงานการศึกษานอกโรงเรียนของผู้ตอบแบบสอบถาม นำมาแจกแจงความถี่ และหาค่าร้อยละ

4.2 ข้อมูลที่เป็นความคิดเห็นแบบมาตราส่วนประเมินค่า (Rating Scale) ของผู้ตอบแบบสอบถาม วิเคราะห์โดยหาค่าเฉลี่ย (\bar{x}) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)

4.3 ข้อมูลเกี่ยวกับผลการเปรียบเทียบค่าความแตกต่างของความคิดเห็น ของผู้ตอบแบบสอบถามวิเคราะห์โดยใช้สถิติทดสอบหาค่า F-test ที่ระดับนัยสำคัญ 0.1 และ 0.5 และวิเคราะห์ความแปรปรวนโดยวิธีของ Newman Keuls test

4.4 ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดอื่นๆ และข้อเสนอแนะจากข้อความแบบปลายเปิดของผู้ตอบแบบสอบถามวิเคราะห์โดยจัดกลุ่ม และคำนวณหาค่าร้อยละ แล้วนำเสนอในรูปแบบตารางความเรียง และข้อมูลจริงในบางรายการเกี่ยวกับการเรียนการสอนในด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียน ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร และด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัย สรุปได้โดยแบ่งเป็น 4 ตอน ดังรายละเอียดที่จะนำเสนอตามลำดับดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

จากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่ตอบแบบสอบถาม จำนวน 17 คน พบว่า

1. เพศกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชายคือ เพศหญิงจำนวน 10 คน หรือร้อยละ 58.8 ส่วนเพศชาย จำนวน 7 คน หรือร้อยละ 41.2
2. อายุกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในช่วง 40-49 ปี จำนวน 10 คน หรือร้อยละ 58.8 รองลงมาคือ กลุ่มอายุ 30-39 ปี จำนวน 4 คน หรือร้อยละ 23.5
3. ประสบการณ์ในงานการศึกษาออกโรงเรียน กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในงานการศึกษาออกโรงเรียนที่นาน 10 ปีขึ้นไป จำนวน 13 คน หรือร้อยละ 76.5 รองลงมา มีประสบการณ์ในงานการศึกษาในระบบโรงเรียนนาน 6-10 ปี จำนวน 4 คน หรือร้อยละ 23.5
4. วุฒิต่างการศึกษา กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีวุฒิต่างการศึกษาระดับปริญญาโท จำนวน 9 คน หรือร้อยละ 52.9 รองลงมาคือ ผู้ที่มีวุฒิต่างการศึกษาระดับปริญญาตรี จำนวน 6 คน หรือร้อยละ 35.5
5. ความรู้พื้นฐานทางประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นศาสตร์ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ได้มาจากการอ่านหนังสือ ตำราและจากการพูดคุยสนทนา จำนวน 8 คน หรือร้อยละ 47.7 รองลงมาได้ความรู้พื้นฐานทางประชาธิปไตย ในฐานะที่เป็นศาสตร์มาจากการเรียนรายวิชาการเมืองการปกครองมาในระดับปริญญาตรีสาขาอื่น จำนวน 4 คน หรือร้อยละ 23.5
6. สถานที่ทำงานมีลักษณะไม่เป็นประชาธิปไตย กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นเรื่องการบริหาร การจัดแบ่งสายงานของผู้บริหารจำนวน 10 คน หรือร้อยละ 58.8 รองลงมาเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสถานที่ทำงาน การจัดสภาพแวดล้อม และทุกจุดมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย จำนวน 6 คน หรือร้อยละ 34.8

จากกลุ่มครูผู้สอนที่ตอบแบบสอบถาม จำนวน 17 คน พบว่า

1. เพศกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชายคือ เพศหญิงจำนวน 10 คน หรือร้อยละ 58.8 ส่วนเพศชาย จำนวน 7 คน หรือร้อยละ 41.2
2. อายุกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในช่วง 20-29 ปี จำนวน 13 คน หรือร้อยละ 76.5 รองลงมาคือ กลุ่มอายุ 30-39 ปี จำนวน 3 คน หรือร้อยละ 17.6
3. ประสบการณ์ในการสอนนักศึกษาผู้ใหญ่ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการสอนนักศึกษาผู้ใหญ่ นาน 1-5 ปี จำนวน 16 คน หรือร้อยละ 94.1 รองลงมา มีประสบการณ์ในการสอนนักศึกษาผู้ใหญ่ นาน 10 ปีขึ้นไปมีเพียง 1 คน หรือร้อยละ 5.9
4. การอบรมการสอนนักศึกษาผู้ใหญ่ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เคยเข้ารับการอบรมการสอนนักศึกษาผู้ใหญ่ จำนวน 15 คน หรือร้อยละ 88.2 และผู้ที่ไม่เคยเข้ารับการอบรมการสอนนักศึกษาผู้ใหญ่ จำนวน 2 คน หรือร้อยละ 11.8
5. วุฒิต่างการศึกษา กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีวุฒิต่างศึกษาระดับปริญญาตรี จำนวน 14 คน หรือร้อยละ 88.4 รองลงมาคือ ผู้ที่มีวุฒิต่ำกว่าปริญญาตรี จำนวน 3 คน หรือร้อยละ 17.6
6. ความรู้พื้นฐานทางประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นศาสตร์ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ ได้มาจากการถามผู้รู้ วิทยากรที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง จำนวน 6 คน หรือร้อยละ 35.3 รองลงมาได้ความรู้พื้นฐานทางประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นศาสตร์มาจากการอ่านหนังสือ ตำรา เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง จำนวน 4 คน หรือร้อยละ 23.5
7. การสอนในโรงเรียนภาคปกติ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ไม่ได้สอนในโรงเรียนภาคปกติ จำนวน 14 คน หรือร้อยละ 82.4 และผู้ที่สอนในโรงเรียนภาคปกติมีเพียง 3 คน หรือร้อยละ 17.6

จากกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่ที่ตอบแบบสอบถาม จำนวน 133 คน พบว่า

1. เพศกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชายคือ เพศหญิงจำนวน 100 คน หรือร้อยละ 60.2 ส่วนเพศชาย จำนวน 33 คน หรือร้อยละ 39.8
2. อายุกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในช่วง 16-20 ปี จำนวน 92 คน หรือร้อยละ 61.4 รองลงมาคือ กลุ่มอายุ 10-15 ปี จำนวน 22 คน หรือร้อยละ 19.3

3. อาชีพกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่เป็นนักเรียนและนักศึกษา จำนวน 66 คน หรือ ร้อยละ 39.8 รองลงมาคืออาชีพทำการเกษตร จำนวน 40 คน หรือร้อยละ 33.1

4. พื้นฐานการศึกษา กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาระดับชั้น ป.6 หรือ ป.7 จากภาคปกติจำนวน 111 คน หรือร้อยละ 70.5 รองลงมาสำเร็จการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จระดับ 3 ประเภทการศึกษาทางไกล จำนวน 11 คน หรือร้อยละ 19.3

5. การเป็นสมาชิกชมรมหรือสหกรณ์ต่างๆ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ไม่เคยเป็นสมาชิกชมรมหรือสหกรณ์ต่างๆ จำนวน 119 คน หรือร้อยละ 89.7 และผู้ที่เคยเป็นสมาชิกชมรมหรือสหกรณ์ต่างๆ จำนวน 14 คน หรือร้อยละ 10.3

ตอนที่ 2 ข้อมูลที่เป็นความคิดเห็นของผู้ตอบแบบสอบถาม

2.1 ความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน ในด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียนของผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอน และนักศึกษาผู้ใหญ่ โดยเฉลี่ยรวมอยู่ในระดับเห็นด้วยปานกลาง ได้แก่ ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ($\bar{x} = 3.18$) ความคิดเห็นของครูผู้สอน ($\bar{x} = 2.94$) และความคิดเห็นของนักศึกษาผู้ใหญ่ ($\bar{x} = 3.29$)

เมื่อพิจารณาระดับความคิดเห็นเป็นรายชื่อตามกิจกรรมด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียน ปรากฏระดับความคิดเห็นได้ 2 ระดับ คือ ระดับเห็นด้วยมาก-เห็นด้วยปานกลาง จำนวน 15 ข้อ มีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 2.71 ถึง 4.00 โดยเรียงลำดับจากเห็นด้วยมากไปน้อย ดังนี้ ความไม่เข้าใจเนื้อหาเกี่ยวกับประชาธิปไตยอย่างถูกต้องชัดเจนเป็นปัญหาในการวางแผนการเรียนการสอน ($\bar{x}=4.00$ $\bar{x}=3.00$ และ $\bar{x}=3.33$ ตามลำดับ) ครูส่วนใหญ่เข้าใจว่าการส่งเสริมประชาธิปไตย เน้นที่กิจกรรมเสริมหลักสูตรมากกว่าการสอนในห้องเรียน ($\bar{x}=3.82$ $\bar{x}=2.94$ และ $\bar{x}=3.39$ ตามลำดับ) การกำหนดนโยบายในการวางแผนจัดกิจกรรมในห้องเรียนและติดตามอย่างสม่ำเสมอ ($\bar{x}=3.71$ $\bar{x}=3.76$ และ $\bar{x}=3.18$ ตามลำดับ) การเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดกิจกรรม และผลิตสื่อการสอน ($\bar{x}=3.71$ $\bar{x}=3.53$ และ $\bar{x}=2.95$ ตามลำดับ) การปฏิบัติงานในหน้าที่ประจำควบคู่ไปกับการสอน ทำให้มีเวลาวางแผนการเรียนการสอนในห้องเรียนได้น้อย ($\bar{x}=3.56$ $\bar{x}=3.06$ และ $\bar{x}=2.93$ ตามลำดับ) สภาพแวดล้อมในสถานศึกษาไม่เป็นประชาธิปไตย อันเป็นอุปสรรคต่อการวางแผนจัดกิจกรรมในห้อง

เรียน ($\bar{x}=3.47$ $\bar{x}=3.12$ และ $\bar{x}=3.08$ ตามลำดับ) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการทำงานของตนเองและของกลุ่ม ($\bar{x}=3.35$ $\bar{x}=2.94$ และ $\bar{x}=3.32$ ตามลำดับ) การสอนควรเน้นในเรื่องความรับผิดชอบ ระเบียบวินัยในการทำงานร่วมกับผู้อื่น ($\bar{x}=3.24$ $\bar{x}=3.00$ และ $\bar{x}=2.91$ ตามลำดับ) การสอนส่วนใหญ่เน้นความรู้ ความจำมากกว่าพัฒนาความคิด และฝึกปฏิบัติพฤติกรรมประชาธิปไตย ($\bar{x}=3.12$ $\bar{x}=3.18$ และ $\bar{x}=3.33$ ตามลำดับ) ครูเน้นการวัดความรู้ ความจำมากกว่าเจตคติทักษะทางประชาธิปไตย ทำให้ไม่บรรลุวัตถุประสงค์ของการเรียนการสอนครบทุกด้าน ($\bar{x}=2.94$ $\bar{x}=2.71$ และ $\bar{x}=3.31$ ตามลำดับ) การนำผลจากการวัด และประเมินมาปรับปรุงการทำงานของผู้เรียนในครั้งต่อไป ($\bar{x}=2.94$ $\bar{x}=2.88$ และ $\bar{x}=3.19$ ตามลำดับ) การแบ่งสัดส่วนของคะแนน การวัดความรู้ และการปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน ($\bar{x}=2.88$ $\bar{x}=3.71$ และ $\bar{x}=3.56$ ตามลำดับ) การวัด และประเมินผลส่วนมากครูให้ตอบคำถามท้ายบท ($\bar{x}=2.88$ $\bar{x}=3.18$ และ $\bar{x}=2.99$ ตามลำดับ) สื่อสำเร็จรูปเกี่ยวกับการสอนในเรื่องประชาธิปไตยมีน้อย ($\bar{x}=2.82$ $\bar{x}=2.41$ และ $\bar{x}=3.74$ ตามลำดับ) การสอนโดยการอภิปรายกลุ่ม เป็นการเสียเวลา และทำให้ผู้เรียนเบื่อหน่าย ($\bar{x}=2.82$ $\bar{x}=2.29$ และ $\bar{x}=3.52$ ตามลำดับ) การกระตุ้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนทำได้ยาก เนื่องจากพื้นฐานครอบครัว และความพร้อมทางสติปัญญาต่างกัน ($\bar{x}=2.76$ $\bar{x}=2.88$ และ $\bar{x}=3.60$ ตามลำดับ) การสอนโดยเชื่อมโยงสภาพสังคมเหตุการณ์ปัจจุบัน เช่น การเลือกตั้ง การแสดงพฤติกรรมทางการเมืองของประชาชนให้เข้ากับเนื้อหาประชาธิปไตยเป็นสิ่งยุ่งยาก ($\bar{x}=2.71$ $\bar{x}=2.18$ และ $\bar{x}=3.83$ ตามลำดับ) การสร้างแบบทดสอบที่พัฒนาการด้านต่างๆ เช่น การตัดสินใจ การยอมรับฟังความคิดเห็น การเป็นผู้นำ ผู้ตามที่ดี ทำได้ยากลำบาก ($\bar{x}=2.47$ $\bar{x}=2.71$ และ $\bar{x}=3.19$ ตามลำดับ)

และระดับเห็นด้วยน้อย จำนวน 4 ข้อ มีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 2.18 ถึง 2.47 โดยเรียงลำดับจากเห็นด้วยมากไปน้อย ดังนี้ การสร้างแบบทดสอบที่พัฒนาการด้านต่างๆ เช่น การตัดสินใจการยอมรับฟังความคิดเห็น การเป็นผู้นำ ผู้ตามที่ดี ทำได้ยากลำบาก (ของผู้เชี่ยวชาญ $\bar{x}=2.47$) สื่อสำเร็จรูปเกี่ยวกับการสอนในเรื่องประชาธิปไตยมีน้อย (ของครูผู้สอน $\bar{x}=2.41$) การสอนโดยการอภิปรายกลุ่มเป็นการเสียเวลา และทำให้ผู้เรียนเบื่อหน่าย (ของครูผู้สอน $\bar{x}=2.18$) การสอนโดยเชื่อมโยงสภาพสังคมเหตุการณ์ปัจจุบัน เช่น การเลือกตั้ง การแสดงพฤติกรรมทางการเมืองของประชาชนให้เข้ากับเนื้อหาประชาธิปไตยเป็นสิ่งยุ่งยาก (ของครูผู้สอน

$\bar{x}=2.18$)

2.2 ความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนในด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรของผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอน และนักศึกษาผู้ใหญ่ โดยเฉลี่ยรวมอยู่ในระดับเห็นด้วยมาก-ปานกลาง ได้แก่ ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ($\bar{x}=3.50$) ความคิดเห็นของครูผู้สอน ($\bar{x}=2.95$) และความคิดเห็นของนักศึกษาผู้ใหญ่ ($\bar{x}=3.03$)

เมื่อพิจารณาระดับความคิดเห็นเป็นรายชื่อตามกิจกรรมด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ปรากฏระดับความคิดเห็นได้ 2 ระดับ คือ ระดับเห็นด้วยมาก-ปานกลาง จำนวน 11 ข้อ มีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 2.65 ถึง 4.29 โดยเรียงลำดับจากเห็นด้วยมากไปน้อย ได้แก่ ครูควรใช้เครื่องมือหลายๆ แบบ เช่น การสังเกต การสัมภาษณ์ การสอบถามในการประเมินผล ($\bar{x}=4.29$ $\bar{x}=3.29$ และ $\bar{x}=3.40$ ตามลำดับ) นักศึกษาได้เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนในโอกาสต่างๆ เสมอ ($\bar{x}=4.06$ $\bar{x}=2.65$ และ $\bar{x}=2.83$ ตามลำดับ) การพานักศึกษาไปดูงานทำไม่ได้เพราะขาดความร่วมมือจากผู้บริหาร ครู และผู้ปกครอง ($\bar{x}=4.00$ และ $\bar{x}=3.06$) การพิจารณาผ่านกิจกรรมโดยเน้นเวลาที่เข้าร่วมกิจกรรม มากกว่าการสังเกตพัฒนาการของพฤติกรรมที่แสดงออก ($\bar{x}=3.28$ $\bar{x}=3.00$ และ $\bar{x}=3.07$ ตามลำดับ) ครูมีแบบประเมินผลกิจกรรมเสริมหลักสูตรโดยเฉพาะ ($\bar{x}=3.76$ $\bar{x}=3.41$ และ $\bar{x}=3.30$ ตามลำดับ) หมวดกิจกรรมมีการวางแผนล่วงหน้าให้นักศึกษาเข้าร่วมดำเนินกิจกรรม เพราะถือว่าเป็นการปลูกจิตสำนึกในทางประชาธิปไตย ($\bar{x}=3.76$ $\bar{x}=3.24$ และ $\bar{x}=3.13$ ตามลำดับ) การประเมินและการสรุปผลงานทุกครั้ง เพื่อประโยชน์ในการทำงานครั้งต่อไป ($\bar{x}=3.65$ $\bar{x}=3.41$ และ $\bar{x}=3.42$ ตามลำดับ) บุคลิกของครูควรเอื้อต่อการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร เช่น กระตือรือร้นเป็นกันเอง ($\bar{x}=3.00$ $\bar{x}=2.71$ และ $\bar{x}=3.63$ ตามลำดับ) การประเมินผลของงานมากกว่าพัฒนาการของพฤติกรรม ($\bar{x}=3.59$ $\bar{x}=3.18$ และ $\bar{x}=3.45$ ตามลำดับ) ครูไม่มีเวลาเอาใจใส่และติดตามการดำเนินกิจกรรมชุมชนอย่างต่อเนื่อง ($\bar{x}=3.59$ $\bar{x}=3.06$ และ $\bar{x}=2.92$ ตามลำดับ) ครูได้ร่วมวางแผนจัดกิจกรรมสหกรณ์ของโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง ($\bar{x}=3.59$ $\bar{x}=3.12$ และ $\bar{x}=3.07$ ตามลำดับ)

และระดับเห็นด้วยปานกลาง-น้อย จำนวน 7 ข้อ มีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 2.30 ถึง 3.45 โดยเรียงลำดับจากเห็นด้วยมากไปน้อย ได้แก่ การขาดความรู้และทักษะในการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร เช่น จัดกิจกรรมสหกรณ์ กิจกรรมคณะกรรมการนักเรียน ทำให้ไม่สนุก

($\bar{x}=3.41$ $\bar{x}=2.59$ และ $\bar{x}=2.72$ ตามลำดับ) ครูมักจะเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมชุมชนเองเนื่องจาก คาดว่านักศึกษาไม่สามารถปฏิบัติได้ ($\bar{x}=3.24$ $\bar{x}=3.12$ และ $\bar{x}=3.14$ ตามลำดับ) การไม่ทราบว่าจุดประสงค์การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร จะช่วยส่งเสริมพัฒนาประชาธิปไตยได้อย่างไร จึงไม่ได้เห็นให้มีการวางแผนการจัดไว้ล่วงหน้า ($\bar{x}=3.24$ $\bar{x}=2.94$ และ $\bar{x}=3.42$ ตามลำดับ) การเข้าร่วมกิจกรรมนอกเวลาเรียนได้น้อย เนื่องจากบ้านอยู่ไกลจากสถานศึกษา ($\bar{x}=3.00$ $\bar{x}=2.71$ และ $\bar{x}=3.05$ ตามลำดับ) การมีส่วนร่วมวางแผนและประสานงานในการจัดกิจกรรม ($\bar{x}=2.88$ $\bar{x}=2.41$ และ $\bar{x}=2.30$ ตามลำดับ) การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรเป็นสาเหตุทำให้ผลการเรียนตกต่ำ จึงไม่มีการวางแผนจัดกิจกรรม ($\bar{x}=2.82$ $\bar{x}=2.71$ และ $\bar{x}=2.54$ ตามลำดับ)

2.3 ความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน ในด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชนของผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอนและนักศึกษาผู้ใหญ่ โดยเฉลี่ยรวมอยู่ในระดับเห็นด้วยมาก ได้แก่ ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ($\bar{x}=4.27$) และความคิดเห็นของครูผู้สอน ($\bar{x}=3.65$) ยกเว้นความคิดเห็นของนักศึกษาผู้ใหญ่ที่อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x}=3.17$)

เมื่อพิจารณาระดับความคิดเห็นเป็นรายข้อตามกิจกรรม ด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน ปรากฏระดับความคิดเห็นได้ 2 ระดับ คือ ระดับเห็นด้วยมากที่สุดมีเพียง 1 ข้อ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.65 ได้แก่การเรียกประชุมกรรมการชุมชนเพื่อปรึกษาปัญหาของชุมชนอยู่เสมอ (ของผู้เชี่ยวชาญ $\bar{x}=4.65$) ยกเว้นความคิดเห็นของครูผู้สอนและของนักศึกษาผู้ใหญ่ ($\bar{x}=3.41$ และ $\bar{x}=3.36$)

และระดับเห็นด้วยมาก-ปานกลาง จำนวน 17 ข้อ มีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 2.61 ถึง 4.47 โดยเรียงลำดับจากเห็นด้วยมากไปน้อย ดังนี้ การใช้สิทธิใช้เสียงทุกครั้งที่มีการเลือกตั้งในทุกๆระดับ ($\bar{x}=4.47$ $\bar{x}=4.06$ และ $\bar{x}=3.10$ ตามลำดับ) การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองอย่างต่อเนื่อง ($\bar{x}=4.41$ $\bar{x}=3.82$ และ $\bar{x}=2.89$ ตามลำดับ) นักศึกษาชอบวิพากษ์วิจารณ์ต่อเหตุการณ์บ้านเมืองที่เกิดขึ้น ($\bar{x}=4.38$ $\bar{x}=3.65$ และ $\bar{x}=2.89$ ตามลำดับ) การเลือกตั้งสลับเปลี่ยนหน้าที่ของกรรมการต่างๆในชุมชน ($\bar{x}=4.35$ $\bar{x}=3.59$ และ $\bar{x}=3.02$ ตามลำดับ) ภายในครอบครัวมีการแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระต่อปัญหาที่เกิดขึ้น ($\bar{x}=4.35$ $\bar{x}=3.82$ และ $\bar{x}=3.15$ ตามลำดับ) ในครอบครัวมีการฝึกบทบาทของผู้นำและผู้ตามที่ดี ($\bar{x}=4.35$ $\bar{x}=3.82$ และ $\bar{x}=3.89$ ตามลำดับ) การเคารพในสิทธิของแต่ละคนตามบทบาทที่ได้รับจากครอบครัว ($\bar{x}=$

4.29 $\bar{x}=3.47$ และ $\bar{x}=3.74$ ตามลำดับ) การมีบทบาทในการเป็นผู้นำกลุ่มของชุมชน ($\bar{x}=4.29$ $\bar{x}=3.65$ และ $\bar{x}=2.95$ ตามลำดับ) การตัดสินใจของครอบครัวควรวีธีการโหวตเสียงทุกครั้ง ($\bar{x}=4.29$ $\bar{x}=4.00$ และ $\bar{x}=3.72$ ตามลำดับ) ในครอบครัวใช้หลักการปกครองแบบประชาธิปไตย เช่น การรู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเอง การเคารพในความคิดเห็นของผู้อื่น ($\bar{x}=4.24$ $\bar{x}=3.76$ และ $\bar{x}=3.24$ ตามลำดับ) การเข้าร่วมและให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมของชุมชนอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ($\bar{x}=4.24$ $\bar{x}=3.59$ และ $\bar{x}=3.07$ ตามลำดับ) การแบ่งงานตามหน้าที่ในครอบครัวที่ต้องปฏิบัติอย่างเสมอภาค ($\bar{x}=4.18$ $\bar{x}=3.18$ และ $\bar{x}=3.66$ ตามลำดับ) การรวมกลุ่มผลประโยชน์ขึ้นในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มกองทุน ($\bar{x}=4.18$ $\bar{x}=3.41$ และ $\bar{x}=2.86$ ตามลำดับ) การใช้กระบวนการกลุ่มในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน ($\bar{x}=4.18$ $\bar{x}=3.88$ และ $\bar{x}=2.95$ ตามลำดับ) การสนับสนุนและส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มมวลชน เพื่อเป็นแหล่งข่าวของทางราชการ ($\bar{x}=4.17$ $\bar{x}=3.41$ และ $\bar{x}=2.86$ ตามลำดับ) การสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ประสบภัยหรือผู้ด้อยโอกาสให้มีโอกาสขึ้นและรายได้ในทุกวิถีทาง ($\bar{x}=4.00$ $\bar{x}=3.82$ และ $\bar{x}=3.02$ ตามลำดับ) การมีส่วนร่วมในการเป็นคณะกรรมการคุ้มบ้านของชุมชน ($\bar{x}=3.92$ $\bar{x}=3.53$ และ $\bar{x}=2.61$ ตามลำดับ)

2.4 ความคิดเห็นเกี่ยวกับข้อคิดเห็นอื่นๆ ของผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอนและนักศึกษาผู้ใหญ่ โดยเฉลี่ยรวมอยู่ในระดับเห็นด้วยมาก ได้แก่ ความคิดเห็นของครูผู้สอน ($\bar{x}=4.06$) และความคิดเห็นของนักศึกษาผู้ใหญ่ ($\bar{x}=3.95$) ยกเว้นความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญที่อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x}=3.30$)

เมื่อพิจารณาระดับความคิดเห็นเป็นรายข้อตามกิจกรรมด้านข้อคิดเห็นอื่น ๆ ปรากฏระดับความคิดเห็นได้ 2 ระดับ คือ ระดับเห็นด้วยมากที่สุด-เห็นด้วยมาก จำนวน 6 ข้อ มีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 3.60 ถึง 5.00 โดยเรียงลำดับจากเห็นด้วยมากไปน้อย ได้แก่ ควรมีการกำหนดมาตรการในการส่งเสริมประชาธิปไตย ตั้งแต่ระดับกระทรวงไปจนถึงสถาบันการศึกษาเพื่อให้มีการปฏิบัติเป็นแนวเดียวกัน ($\bar{x}=5.00$ $\bar{x}=4.12$ และ $\bar{x}=3.60$ ตามลำดับ) สถาบันการศึกษาต้องตั้งเป้าหมายในการส่งเสริมประชาธิปไตยให้ชัดเจน ($\bar{x}=3.00$ $\bar{x}=3.94$ และ $\bar{x}=3.87$ ตามลำดับ) จัดให้มีสมาคมผู้ปกครองและครู เพื่อให้ผู้ปกครองได้ร่วมงานกับสถานศึกษา ($\bar{x}=2.76$ $\bar{x}=4.06$ และ $\bar{x}=3.87$ ตามลำดับ) เปิดโอกาสให้ชุมชนในท้องถิ่นมาใช้บริการของสถานศึกษาได้

กว้างขวางขึ้น ($\bar{x}=2.82$ $\bar{x}=4.18$ และ $\bar{x}=4.01$ ตามลำดับ) ผู้บริหารสถานศึกษาจะต้องมีน้ำใจ เป็นนักประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ($\bar{x}=3.65$ $\bar{x}=4.37$ และ $\bar{x}=4.20$ ตามลำดับ) ควรมีความให้ความช่วยเหลือในเรื่องการเรียนการสอนจากส่วนกลางหรือศึกษานิเทศก์ ($\bar{x}=3.12$ $\bar{x}=4.43$ และ $\bar{x}=4.14$ ตามลำดับ)

และระดับเห็นด้วยปานกลางมีเพียง 1 ข้อ คือ ครูควรเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ ชุมชนในเรื่องการดำเนินชีวิตตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตย ($\bar{x}=2.76$ $\bar{x}=3.35$ และ $\bar{x}=3.98$ ตามลำดับ)

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของผู้ตอบแบบสอบถาม การเปรียบเทียบความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตย ในด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียน ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรและด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน ระหว่างผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอน และนักศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งสามารถสรุปผลการเปรียบเทียบได้ดังนี้

3.1 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยและค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความคิดเห็น เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนด้านการจัด และดำเนินการสอนในห้องเรียนระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอน และนักศึกษาผู้ใหญ่ มีค่าเท่ากับ 3.1689 และ .4191 ตามลำดับ

เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยและค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความคิดเห็น เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอน และนักศึกษาผู้ใหญ่ มีค่าเท่ากับ 3.1746 และ .4460 ตามลำดับ

เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยและค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความคิดเห็น เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน ระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอน และนักศึกษาผู้ใหญ่ มีค่าเท่ากับ 3.6994 และ .5251 ตามลำดับ

3.2 เปรียบเทียบความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน ในด้านการจัด และดำเนินการสอนในห้องเรียน ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 (มีความเชื่อมั่นในการสรุปผลดังกล่าว 95 เปอร์เซ็นต์) และวิเคราะห์ความแปรปรวนจากความคิดเห็นดังกล่าวเพื่อเปรียบเทียบเป็นรายคู่ ดังนี้

3.2.1 ด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียน กลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่มีความคิดเห็นในด้านดังกล่าวในระดับที่เห็นด้วยเกือบมาก แต่กลุ่มครูผู้สอนมีความคิดเห็นในด้านดังกล่าวในระดับที่เห็นด้วยปานกลาง แต่ระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญกับครูผู้สอนและผู้เชี่ยวชาญกับกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่มีความคิดเห็นด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียนไม่แตกต่างกัน ด้วยความเชื่อมั่น 95 เปอร์เซ็นต์

3.2.2 ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญกับกลุ่มครูผู้สอนและระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญกับกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่ มีความคิดเห็นที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยที่กลุ่มผู้เชี่ยวชาญมีความคิดเห็นในด้านดังกล่าว ในระดับที่เห็นด้วยค่อนข้างมาก แต่ระหว่างกลุ่มครูผู้สอนกับกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่มีระดับความคิดเห็นในด้านดังกล่าวไม่แตกต่างกัน ด้วยความเชื่อมั่น 95 เปอร์เซ็นต์

3.2.3 ด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน กลุ่มผู้เชี่ยวชาญ กลุ่มครูผู้สอน และกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่ทั้ง 3 กลุ่ม มีความคิดเห็นต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับเห็นด้วยมากที่สุด รองลงมาคือกลุ่มครูผู้สอนมีความคิดเห็นในระดับเห็นด้วยมาก และกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่มีความคิดเห็นในระดับมาก

ตอนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดอื่นๆ และข้อเสนอแนะของผู้ตอบแบบสอบถาม

จากข้อคำถามแบบปลายเปิด มีผู้แสดงข้อเสนอแนะและแนวคิดทั้งหมด 157 คน จากกลุ่มตัวอย่าง 167 คน พบว่าด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียนมีผู้ให้แนวคิดและข้อเสนอแนะทั้งหมด 59 คน ส่วนใหญ่เห็นว่าให้นักศึกษามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ตั้งแต่วางแผนไปจนถึงวัดผลประเมินผล (34 คน) และให้นักศึกษาได้ประเมินตนเองและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน (9 คน) ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรมีผู้ให้แนวคิดและข้อเสนอแนะทั้งหมด 52 คน ส่วนใหญ่เห็นว่าควรเป็นกันเองกับนักศึกษา (21 คน) และครูผู้สอนต้องให้คำปรึกษากับผู้เรียนได้ (13 คน) และด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน มีผู้ให้แนวคิดและข้อเสนอแนะทั้งหมด 46 คน ส่วนใหญ่เห็นว่าควรมีการถามความคิดเห็นของสมาชิกในครอบครัวก่อนทุกครั้ง เมื่อจะลงมือทำกิจกรรมใดๆ (21 คน) และควรรู้จักและเคารพในขอบเขตของสิทธิและหน้าที่ของตนเองและผู้อื่น (14 คน)

การอภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่องความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ครู และนักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่มีต่อการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตย ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีประเด็นที่ควรนำมาอภิปรายผล ดังนี้คือ

ตอนที่ 1 เกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

สำหรับผู้เชี่ยวชาญส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชายและมีอายุอยู่ในช่วง 40-49 ปี เป็นส่วนมาก รองลงมาคืออายุอยู่ระหว่าง 30-39 ปี นอกจากนี้ผู้เชี่ยวชาญส่วนมากมีประสบการณ์ในการทำงานการศึกษานอกกระบบโรงเรียนนานถึง 10 ปีขึ้นไป และวุฒิทางการศึกษาระดับปริญญาโทมีมากที่สุด รองลงมาเป็นปริญญาตรีและอื่นๆ ตามลำดับ สำหรับความรู้พื้นฐานทางประชาธิปไตย ในฐานะที่เป็นศาสตร์ส่วนใหญ่ได้มาจากการอ่านหนังสือ ตำรา และการคุยสนทนามากที่สุด รองลงมาได้จากการเรียนรายวิชาการเมืองการปกครองมาในระดับปริญญาตรีและพบว่าในสถานที่ทำงานมีลักษณะไม่เป็นประชาธิปไตย ส่วนใหญ่เป็นเรื่องการบริหาร การจัดแบ่งสายงานของผู้บริหารและที่มีลักษณะไม่เป็นประชาธิปไตยน้อยที่สุด เป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในสถานที่ทำงาน การจัดสภาพแวดล้อม และทุกจุดมีลักษณะเป็นประชาธิปไตยเพียงร้อยละ 5.6 เท่านั้น

ส่วนครูผู้สอนส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย เป็นผู้มีอายุอยู่ในช่วง 20-29 ปี มีจำนวนมากที่สุด นอกจากนี้ครูผู้สอนส่วนมากมีประสบการณ์ในการสอนนักศึกษาผู้ใหญ่ 1-5 ปี และส่วนใหญ่เคยเข้ารับการอบรมการสอนนักศึกษาผู้ใหญ่มาแล้ว สำหรับวุฒิทางการศึกษาในระดับปริญญาตรีมีมากที่สุด รองลงมาคือผู้ที่วุฒิต่ำกว่าปริญญาตรี ส่วนความรู้พื้นฐานทางประชาธิปไตย ในฐานะที่เป็นศาสตร์ ส่วนใหญ่ได้มาจากการถามผู้รู้ วิทยากรที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการเมืองการปกครองมากที่สุด รองลงมาได้มาจากการอ่านหนังสือ ตำรา เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง และพบว่าครูผู้สอนส่วนใหญ่ไม่ได้สอนในโรงเรียนภาคปกติ และที่สอนในโรงเรียนภาคปกติมีเพียงร้อยละ 17.6 เท่านั้น

และนักศึกษาผู้ใหญ่ส่วนมากเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย มีอายุอยู่ในช่วง 16-20 ปี เป็นส่วนมาก รองลงมาคืออายุ 10-15 ปี และนักศึกษาผู้ใหญ่ส่วนมากมีอาชีพเป็นนักเรียนนักศึกษา

รองลงมาคืออาชีพทำการเกษตร ส่วนพื้นฐานการศึกษาส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาระดับชั้น ป.6 หรือ ป.7 จากภาคปกติมีมากที่สุด รองลงมาสำเร็จการศึกษาผู้ใหญ่แบบเบ็ดเสร็จระดับ 3 ประเภทการศึกษาทางไกล และพบว่านักศึกษาผู้ใหญ่ส่วนมากไม่เคยเป็นสมาชิกชมรมหรือสหกรณ์ต่างๆมากที่สุด ร้อยละ 89.7 เพราะว่่านักศึกษาส่วนมากมีอาชีพรับจ้างทำให้ไม่สนใจที่จะเข้าร่วมเป็นสมาชิกชมรมหรือสหกรณ์ต่างๆ เนื่องจากเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์กับตัวเอง ซึ่งอาจจะแตกต่างกับงานวิจัยของ อึ้ง ทัศนแก้ว (2533) ในการศึกษาการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียนประถมศึกษาที่พบว่า กิจกรรมเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยในโรงเรียนที่จัดน้อยที่สุดคือ กิจกรรมชุมนุมหรือชมรมต่างๆ เนื่องจากครูมีงานในความรับผิดชอบมาก ทำให้ไม่มีเวลาจัดกิจกรรม

ตอนที่ 2 ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน

ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน เพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียน ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร และด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน ตามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอน และนักศึกษาผู้ใหญ่

2.1 ด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียน

โดยส่วนรวมมีความคิดเห็น เห็นด้วยอยู่ในระดับมากในเรื่อง การวางแผนการเรียนการสอน ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าครูขาดความรู้ และทักษะการวางแผนการเรียนการสอน โดยเฉพาะเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย ทั้งนี้เนื่องจากในรายวิชาที่มีเนื้อหาประชาธิปไตยอยู่แล้วครูจะต้องกำหนดพฤติกรรมประชาธิปไตยที่จะพัฒนา จัดเตรียมกิจกรรมที่จะช่วยพัฒนาบุคลิกประชาธิปไตย เตรียมวิธีและประเมินผลความรู้ ทั้งยังจะต้องสังเกตพฤติกรรมประชาธิปไตยของผู้เรียน ส่วนในรายวิชาที่ไม่มีเนื้อหาประชาธิปไตย ครูจะต้องนำกระบวนการสอนที่เอื้อต่อการพัฒนาประชาธิปไตยไปใช้ เช่น กระบวนการกลุ่ม การอภิปราย เป็นต้น แม้ว่าการวางแผนการเรียนการสอนเป็นกระบวนการที่มีขั้นตอนมาก ครูต้องใช้เวลาและต้องมีความรู้ความชำนาญในการสอนมากพอสมควร แต่กระนั้นการวางแผนการเรียนการสอนก็เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ดังที่ นิมมวล ทศวิวัฒน์ (2526 : 131-132) กล่าวว่า "การวางแผนการสอนช่วยให้ครูมีความมั่นใจในการสอน จากการที่ครูได้เตรียมตัวล่วงหน้ามาพร้อม โดยศึกษาค้นคว้าเนื้อหาอย่างละเอียดและถูกต้อง ศึกษาวิธีการและเทคนิค

การสอนต่างๆ รวมทั้งจัดหาสื่อการสอนให้เหมาะสม และการวางแผนการเรียนการสอนนั้น ควรส่งเสริมและให้โอกาสผู้เรียนได้เรียนและทำงานเป็นกลุ่ม เพื่อฝึกการเป็นประชาธิปไตย ควรให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการวางแผนการเรียนการสอนของตนเอง"

สำหรับประเด็นที่น่าสนใจคือ ครูผู้สอนขาดทักษะในการสร้างบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมในห้องเรียนให้เป็นประชาธิปไตย และยังกระตุ้นให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นไม่พอเพียง ไม่มีเวลาจัดกิจกรรมโดยให้ผู้เรียนกำหนดบทบาทหน้าที่ของตนเอง และสับเปลี่ยนกันทำหน้าที่ไม่ได้ สร้างสถานการณ์จำลองเพื่อให้ผู้เรียนฝึกการแก้ปัญหาและตัดสินใจ เนื่องจากเวลาจำกัด ขาดความรู้ในการจัดกิจกรรมการสอนโดยการแสดงบทบาทสมมติ เพื่อฝึกให้นักเรียนเข้าใจผู้อื่น และฝึกการอบรมวิธีการสอนแนวใหม่มาก่อน หรืออาจได้รับการฝึกฝนมาแต่ไม่ดีพอ เมื่อเข้าเป็นครูประจำการก็ไม่มีโอกาสเข้ารับการอบรม หรือสัมมนาเชิงปฏิบัติการด้านวิธีสอน ขณะเดียวกันก็ไม่ติดตามนวัตกรรมทางการศึกษาและข่าวคราวเกี่ยวกับเทคนิควิธีสอน ดังที่ ระบุพรรณ เอกสุภพันธ์ (2518) วิชัย จันทรเทพา (2524) เช่าวฤทธิ จงเกษกรณ์ (2529) และ ชีโนรส สุภาสัย (2529) ที่พบว่า ครูสังคมนาวิชาขาดความรู้และทักษะในการใช้เทคนิคการสอนแบบใหม่ เช่นการสอนแบบสถานการณ์จำลอง การสอบแบบสืบสอบ การสอนแบบแก้ปัญหา การสอนโดยแสดงบทบาทสมมติ ฯลฯ

นอกจากนั้น การสอนของครูส่วนใหญ่เน้นความรู้ความเข้าใจมากกว่าพัฒนาเจตคติและฝึกปฏิบัติพฤติกรรมประชาธิปไตย การกระตุ้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนทำได้ยาก เนื่องจากผู้เรียนมีพื้นฐานครอบครัวและความพร้อมทางสติปัญญาต่างกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะเนื้อหาวิชามีมากทำให้ต้องเร่งรีบสอนให้ทันตามหลักสูตร หรือเพราะครูผู้สอนไม่ทราบวิธีการพัฒนาเจตคติและฝึกปฏิบัติพฤติกรรมประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับผู้เรียน ซึ่งมีความแตกต่างกันทางพื้นฐานครอบครัวและสติปัญญา

ส่วนอีกประเด็นที่น่าสนใจ ซึ่งครูผู้สอนมีความคิดเห็น เห็นด้วยในระดับมาก เรื่องสื่อสำเร็จรูปเกี่ยวกับการสอนประชาธิปไตยมีน้อย ครูผู้สอนขาดทักษะในการประดิษฐ์สื่อการสอนเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย ที่เป็นเช่นนี้เพราะสื่อสำเร็จรูปเกี่ยวกับประชาธิปไตยมักจะเป็นประเภทรูปภาพเกี่ยวกับการเลือกตั้ง สถาบันทางการเมืองที่เป็นสื่อประเภทวัสดุ แต่สื่อประเภทอุปกรณ์ เช่น เทปบันทึกเสียง เทปโทรทัศน์ สไลด์ และชุดการสอน ยังมีน้อยมาก

2.2 ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร

โดยส่วนรวมมีความคิดเห็น เห็นด้วยอยู่ในระดับมากในเรื่องการดำเนินกิจกรรม เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อแล้วพบประเด็นที่น่าสนใจคือ ครูผู้สอนมีความคิดเห็น เห็นด้วยในระดับมากในประเด็นต่อไปนี้เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมชุมนุมเองเนื่องจากต้องการความรวดเร็ว และคาดว่าผู้เรียนไม่สามารถปฏิบัติได้ ครูผู้สอนไม่มีเวลาเอาใจใส่ให้คำแนะนำและติดตามเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมชุมนุมอย่างต่อเนื่อง ขาดการเสริมแรงให้ผู้เรียนเกิดความภูมิใจที่สามารถแก้ปัญหาและดำเนินกิจกรรมให้ลุล่วงไป ไม่มีการเน้นการประเมินผลและการสรุปผลงานทุกครั้งเพื่อประโยชน์ในการทำงานครั้งต่อไป กิจกรรมเสริมหลักสูตรไม่น่าสนใจผู้เรียนจึงไม่กระตือรือร้นที่จะร่วมกิจกรรม ขาดวัสดุอุปกรณ์และสถานที่ที่จะให้นักเรียนทำงานร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ จิตรา พงษ์กิจมงคล (2517) ที่ได้ศึกษาพบว่า ผู้ดำเนินกิจกรรมนั้นส่วนใหญ่คือหัวหน้าหมวดวิชา ครูและผู้เรียน และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเข้ามามีส่วนร่วมบางครั้งเท่านั้น ปัญหาที่พบคือขาดการประสานงานระหว่างครูกับผู้เรียน เช่นเดียวกับที่ ศิริรัตน์ ศรีอุทอง (2517) ก็ทำการวิจัยพบว่า ครูไม่มีเวลาพอในการจัดกิจกรรม นอกจากนี้ วรทัศน์ บุญโคตร(2527) ได้ศึกษาพบว่า ผู้ดำเนินการจัดกิจกรรมนักเรียนส่วนใหญ่ ได้แก่ ครูซึ่งจะเป็นผู้วางแผนและจัดกิจกรรมเอง ผู้เรียนได้แต่เข้าร่วมกิจกรรมตามความถนัดและความสนใจ และปัญหาที่พบคือการขาดงบประมาณ สถานที่ไม่เหมาะสม เวลามีน้อย วัสดุอุปกรณ์ไม่พร้อม และบุคลากรไม่ให้ความร่วมมือ ไม่มีความรู้ความถนัดเฉพาะกิจกรรม

ประเด็นที่น่าสนใจคือ การเชิญวิทยากรมาให้ความรู้แก่ผู้เรียนในคาบกิจกรรมทำได้ยากเพราะ เวลาจำกัด และสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย การพานักเรียนไปที่สถานศึกษาออกสถานที่ไม่สามารถจัดได้บ่อย เนื่องจากต้องเสียเวลาเตรียมงานและค่าใช้จ่ายสูง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ชีโนรส สุภาลักษณ์(2529) พบว่า การจัดกิจกรรมโดยเชิญวิทยากรมาให้ความรู้และการใช้ความรู้จากแหล่งชุมชนมาประกอบการเรียนเป็นปัญหามาก

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า การดำเนินกิจกรรมเสริมหลักสูตรนับว่าเป็นขั้นตอนสำคัญขั้นตอนหนึ่งของการจัดกิจกรรมหลักสูตร ผู้เรียนควรมีส่วนร่วมในการวางแผนและได้มีโอกาสดำเนินกิจกรรม ครูผู้สอนคอยช่วยเหลือแนะนำอย่างใกล้ชิด ช่วยให้กำลังใจ ความมั่นใจแก่ผู้เรียน นอกจากนั้นหมวดกิจกรรมควรมีนโยบายที่แน่นอน และขยายโอกาสในการที่ให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์

การณ์โดยตรง ได้ร่วมกิจกรรมตามความสนใจและความถนัดอย่างแท้จริง

2.3 ด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน โดยส่วนรวมมีความคิดเห็น เห็นด้วยอยู่ในระดับมาก ในเรื่องของการนำความรู้ไปใช้ในการดำเนินชีวิตตามวิถีชีวิตประชาธิปไตย ทั้งนี้เป็นเพราะว่ากลุ่มตัวอย่างทั้ง 3 กลุ่ม สอมรับว่าเป็นการนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวัน และช่วยการเรียนรู้ รู้จักปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้ รู้จักคิดตัดสินใจอย่างมีเหตุผลในการนำความรู้ไปใช้แก้ปัญหาต่างๆ ในครอบครัวและชุมชนได้ดี เหมาะสมกับตนเองและสังคม ซึ่ง สอดคล้องกับความคิดเห็นของนักวิชาการทั้ง 3 คน คือ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ (2519) ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2523) และเชาวรัตน์ สันสยะวิชัย (2525) และงานวิจัยของ ลองจันท์ พวงจันทร์แดง (2526) พบว่าควรมีการให้ความรู้ความเข้าใจในหลักการ และวิธีการดำรงชีวิตในสังคมประชาธิปไตย และกระตุ้นให้ครูและนักเรียนเห็นความสำคัญของการจัดกิจกรรมประชาธิปไตยร่วมกับ ครอบครัวและชุมชน มีความกระตือรือร้นและสนับสนุน ตลอดจนให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรม อย่างจริงจัง ผลการวิจัยดังกล่าวมีความสอดคล้องกับข้อเสนอของ ละเมียด ลิ้มอักษร (2517) ที่กล่าวถึงการปลูกฝังความเป็นนักประชาธิปไตยในโรงเรียน คือ การเปิดโอกาสให้บุคคลภายนอก ได้ร่วมมือกับคณะครูในบางโอกาส เช่น ส่งเสริมให้มีสมาคมศิษย์เก่า สมาคมผู้ปกครองและครู เพื่อ สนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียน

ตอนที่ 3 ข้อมูลผลการเปรียบเทียบค่าความแตกต่างของความคิดเห็น

จากการเปรียบเทียบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านการจัด และ ดำเนินการสอนในห้องเรียน ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร และด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน ระหว่างผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอน และนักศึกษาผู้ใหญ่ พบว่ามีความแตกต่างกันอย่างมี นัยสำคัญที่ระดับ .05 ในทุกด้าน ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐาน และเพื่อให้ทราบว่ากลุ่มใดบ้างที่มีความ คิดเห็นต่างกัน จึงใช้การเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของความคิดเห็นเป็นรายคู่ พบว่า

3.1 ด้านการจัดและดำเนินการสอนในห้องเรียน ระหว่างกลุ่มครูผู้สอนกับกลุ่ม นักศึกษาผู้ใหญ่มีความคิดเห็นแตกต่างกันมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 โดยที่กลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่มีความคิด เห็นในด้านดังกล่าวในระดับที่เห็นด้วยมาก แต่กลุ่มครูผู้สอนมีความคิดเห็นในด้านดังกล่าวในระดับที่

เห็นด้วยปานกลาง ในประเด็นต่อไปนี้เป็นคือ ให้นักศึกษามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ตั้งแต่วางแผนไปจนถึง วัตถุประสงค์ ประเมินผล และให้นักศึกษาได้ประเมินตนเอง และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของนักจิตวิทยา ลิทวินสกี (Litwinsky, 1961) พบว่าความสามารถทาง ด้านสติปัญญาของแต่ละบุคคลย่อมแตกต่างกัน ทั้งนี้เนื่องมาจากองค์ประกอบหลายๆอย่าง เช่น ความ สมบูรณ์ทางด้านร่างกาย ประสบการณ์ทางการศึกษา และอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม และระหว่าง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญกับครูผู้สอน และกลุ่มผู้เชี่ยวชาญกับกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่มีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน ด้วยความเชื่อมั่น 95 เปอร์เซ็นต์

3.2 ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญกับกลุ่มครูผู้สอน และระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญกับนักศึกษาผู้ใหญ่ มีความคิดเห็นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ ระดับ .05 โดยที่กลุ่มผู้เชี่ยวชาญมีความคิดเห็นในด้านดังกล่าวในระดับที่เห็นด้วยมาก ในประเด็น ต่อไปนี้เป็นคือ ครูควรเป็นกันเองกับนักศึกษา และครูผู้สอนต้องให้คำปรึกษากับผู้เรียนได้ ซึ่งสอดคล้อง กับแนวคิดของนักจิตวิทยา ลิทวินสกี (Litwinsky, 1961) พบว่าความสามารถทางด้านสติปัญญา ของแต่ละบุคคลย่อมแตกต่างกัน ทั้งนี้เนื่องมาจากองค์ประกอบหลายๆอย่าง เช่น ความสมบูรณ์ทาง ด้านร่างกาย ประสบการณ์ทางการศึกษา และอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม ในหลักประชาธิปไตย ความรู้จักคุ้นเคยและเป็นกันเอง จะให้สมาชิกภายในกลุ่มมีความเชื่อถือไว้วางใจกัน ถือเป็นพวก เดียวกันได้ แต่ละหว่างกลุ่มครูผู้สอนกับกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่มีระดับความคิดเห็นในด้านดังกล่าวไม่ แตกต่างกัน ด้วยความเชื่อมั่น 95 เปอร์เซ็นต์

3.3 ด้านการส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชน ระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ กลุ่ม ครูผู้สอน และกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่มีความคิดเห็นที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยที่กลุ่มผู้เชี่ยวชาญมีความคิดเห็นในด้านดังกล่าวในระดับที่เห็นด้วยมากที่สุด รองลงมาคือกลุ่ม ครูผู้สอนมีความคิดเห็นในระดับเห็นด้วยมาก และกลุ่มนักศึกษามีความคิดเห็นในระดับเห็นด้วยมาก ในประเด็นต่อไปนี้เป็นคือ ควรมีการถามความคิดเห็นของสมาชิกในครอบครัวก่อนทุกครั้ง เมื่อจะลงมือ ทำกิจกรรมใดๆ รู้จักเคารพในขอบเขตของสิทธิหน้าที่ของตนเองและผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย ของ สุรพล จิตต์อำไพ (2527) พบว่า รูปแบบของกิจกรรมโรงเรียนประ ถมศึกษาที่จัดกิจกรรมดีเด่น 6 รูปแบบ หนึ่งในหกรูปแบบคือ ด้านความสำคัญกับชุมชนและด้านการ บริการเพื่อพัฒนาการของนักเรียน ซึ่งเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของประชาธิปไตยที่ควรปลูกฝังให้เกิดขึ้น

กับนักเรียน ตรงกับหลักของประชาธิปไตยที่ว่าทุกคนมีความเสมอภาคในการแสดงความคิดเห็นต่อปัญหาที่เกิดขึ้น โดยถือเอาเสียงข้างมากเป็นการตัดสิน และจะต้องยอมรับมตินั้น

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากผลการวิจัยดังกล่าว ผู้วิจัยขอเสนอ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 จากผลการวิจัยความคิดเห็นของกลุ่มนักศึกษาผู้ใหญ่ กลุ่มครูผู้สอน เห็นว่าส่วนใหญ่ครูผู้สอนใช้วิธีการบรรยายในการสอน ฉะนั้น ควรได้มีการพิจารณาศึกษาหาวิธีการสอนแบบบรรยายที่มีประสิทธิภาพที่จะก่อให้เกิดทัศนคติในการปลูกฝังจิตสำนึกทางประชาธิปไตย และสนับสนุนให้มีการใช้วิธีการสอนแบบบรรยายผสมผสานกันหลายๆ วิธีให้มากขึ้น

1.2 จากผลการวิจัย ครูผู้สอนส่วนใหญ่ต้องทำความเข้าใจหลักสูตรด้วยตนเอง ฉะนั้น ควรได้มีการจัดอบรมหรือสัมมนา การใช้หลักสูตรในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นแก่ครูให้มากขึ้น เพื่อทบทวนแนวทางการนำหลักสูตรไปใช้ในเรื่องการดำเนินการสอน การจัดกิจกรรมส่งเสริมหลักสูตรและการวัดผลประเมินผล ควรให้มีการติดตามผลจากส่วนกลางทุกระยะ ตลอดจนดูแลช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด

1.3 จากผลการวิจัย ควรจัดให้มีการแนะแนวก่อนการตัดสินใจเลือกเรียน ในลักษณะบริการชุมชนและในระหว่างเรียน ก่อนหรือหลังเลิกเรียนควรมีกิจกรรมนันทนาการเสริมหลักสูตรเพื่อเป็นการสร้างความคุ้นเคยระหว่างครูผู้สอนกับนักศึกษา และระหว่างนักศึกษาด้วยกัน ในอันที่จะทำให้บรรยากาศการเรียนเป็นกันเองมากขึ้น

1.4 จากผลการวิจัย ควรจัดให้มีห้องสมุด มุมหนังสือหรือแหล่งค้นคว้าที่นักศึกษาสามารถศึกษาค้นคว้าหาความรู้ได้ด้วยตนเอง หรือถ้ามีอยู่แล้วก็ควรพัฒนาปรับปรุงให้ดีขึ้นเพื่อสนองความต้องการและความสนใจของนักศึกษาเป็นรายบุคคลให้มากขึ้น จัดบริการข่าวสารข้อมูลที่ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมือง

1.5 จากผลการวิจัย ควรจัดสื่อสำเร็จรูปหรือแบบทดลองในการสอนเพื่อพัฒนา ประชาธิปไตยให้มากขึ้น และนำนักศึกษาผู้ใหญ่ไปทัศนศึกษานอกสถานที่ เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์

1.6 จากผลการวิจัยผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอน และนักศึกษาผู้ใหญ่ ควรมีการจัด ประชุมอบรมสัมมนาร่วมกัน ในเรื่องการวางแผนการเรียนการสอนให้มีความรู้ ทักษะการวางแผน การเรียนการสอนในห้องเรียน โดยเฉพาะเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย

1.7 จากผลการวิจัยผู้เชี่ยวชาญ ครูผู้สอน และนักศึกษาผู้ใหญ่ มีความคิดเห็น แตกต่างกันในทุกด้าน อันเป็นผลมาจากประสบการณ์ ภูมิหลัง อายุ สิ่งแวดล้อม การศึกษา และ บทบาทของแต่ละกลุ่มนั้นต่างกันตามสภาพของแต่ละบุคคล

1.8 จากผลการวิจัยควรเป็นโอกาสให้นักศึกษามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม เสริมหลักสูตร เพื่อที่ว่าผู้เรียนจะได้เลือกกิจกรรมที่ตนเองถนัดและสนใจ ซึ่งเป็นการเพิ่มพูน ประสบการณ์การฝึกทักษะความเป็นนักประชาธิปไตยในทุกๆ เรื่อง

1.9 จากผลการวิจัย ควรมีการเผยแพร่ความรู้เรื่องประชาธิปไตยแก่ผู้ปกครอง และคนในชุมชน เพื่อให้ครูผู้สอน นักศึกษาผู้ใหญ่ได้เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนเพื่อเป็นการส่งเสริม และสนับสนุนการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมได้มากที่สุด

1.10 จากผลการวิจัย มีคู่มือครูสำหรับศึกษาการจัดการเรียนการสอนเนื่องจาก ครูผู้สอนยังมองเนื้อหาได้ไม่ชัดเจนและถูกต้อง

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไป

2.1 การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งอาจจะ ได้ข้อมูลที่มิละเอียดเท่าที่ควร ในการวิจัยครั้งต่อไปควรจะได้มีการศึกษาในภาคอื่น และในเขต กรุงเทพมหานคร เพื่อเปรียบเทียบผลการวิจัยในภาพรวมว่าแตกต่างหรือเหมือนกันในด้านในบ้าง

2.2 ควรจะได้มีการศึกษาความคิดเห็นในการจัดการเรียนการสอน เพื่อพัฒนา ประชาธิปไตยในหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนพุทธศักราช 2530 ในระดับอื่น เพื่อจะได้ทราบ ข้อเท็จจริงในระดับนั้นด้วย ซึ่งจะนำผลมาพัฒนาและปรับปรุงหลักสูตรดังกล่าวให้ทันสมัยอยู่เสมอ

2.3 ควรมีการศึกษาหารูปแบบที่เหมาะสม เพื่อนำมาใช้ในการจัดการเรียนการ สอนเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย

2.4 ควรมีการศึกษาวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวกับการให้การศึกษา เพื่อส่งเสริมประ-
ชาธิปไตยนอกระบบโรงเรียนของหน่วยงานอื่น

2.5 ควรมีการวิจัยในเชิงทดลองหรือการวิจัยในเชิงคุณภาพในเรื่องที่คล้ายคลึง
กันอีก เพื่อนำผลมาปรับปรุงและพัฒนาการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยให้มีประสิทธิภาพ
ยิ่งขึ้น

2.6 ควรมีการวิจัยโดยเปรียบเทียบเกี่ยวกับกลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน ใน
เรื่องของอายุ ระดับการศึกษา และบทบาทของแต่ละกลุ่ม